

УДК 811.111'371

І. С. Шевченко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри ділової іноземної мови і перекладу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

І. В. Давиденко – викладач кафедри ділової іноземної мови і перекладу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Дублетний концепт ДІМ – HOUSE / HOME в англійській мовній картині світу

Роботу виконано на кафедрі ділової іноземної мови і перекладу ХНУ ім. В. Н. Каразіна

У статті, що її виконано в руслі когнітивної лінгвістики, виокремлюється новий тип концепту – дублетний концепт, поняттєвий простір якого утворено двома і більше поняттями – дублетами – і вербалізовано іменами кожного з них, які частково перетинаються. Провідні властивості дублетності розкриваються на прикладі концепту ДІМ – HOUSE / HOME. За допомогою когнітивного моделювання лексичної полісемії виводяться значення полісемантичних іменників *house* і *home* та їхніх синонімів. Ці значення упорядковуються за моделлю концептуальної мережі та розподіляються між поняттєвими доменами. Поняттєву основу концепту становить идеографічний дублет HOUSE / HOME відповідно до внутрішніх форм двох імен концепту «притулок / житло», які утворюють його інтегральну й диференційні зони. Інтегральну зону представлено значеннями «споруда, де живе людина (зі своєю сім'єю)», «помешкання», «житло сім'ї», «сім'я», спільними для лексем *house* і *home*. Диференційні зони HOUSE / HOME представлено відмінними значеннями цих лексем.

Ключові слова: концепт ДІМ, концептуальний домен, лексичне значення, полісемія, лексико-семантичний варіант, синонімія, концептуальна мережа.

Шевченко І. С., Давиденко І. В. Дублетний концепт ДОМ – HOUSE / HOME в англійській мовній картині світу. В статті, виконаній в руслі когнітивної лінгвістики, виділяється новий тип концепта – дублетний концепт, поняттєве просторство якого утворено двома і більше поняттями – дублетами – і вербалізовано частично пересікаючимися іменами кожного з них. Основні властивості дублетності розкриваються на прикладі концепта ДОМ – HOUSE / HOME. С допомогою когнітивного моделювання лексическої полісемії виводяться значення полісемантичних іменників *house* і *home* і їхніх синонімів. Ці значення упорядковуються за моделлю концептуальної мережі та розподіляються між поняттєвими доменами. Поняттєву основу концепта становить идеографічний дублет HOUSE / HOME, що відповідає внутрішнім формам двох імен концепта «убежище / жилище», які утворюють його інтегральну й диференціальні зони. Інтегральна зона представлено значеннями «строєння, де живе людина (зі своєю сім'єю)», «жилище», «жилище сім'ї», «сім'я», спільними для лексем *house* і *home*. Диференціальні зони HOUSE / HOME представлено відмінними значеннями цих лексем.

Ключевые слова: концепт ДОМ, концептуальный домен, лексическое значение, полисемия, лексико-семантический вариант, синонимия, концептуальная сеть.

Shevchenko I. S., Davydenko I. V. Conceptual Duplex HOUSE / HOME in the English Worldview. This article, written in line with cognitive linguistics, reveals a new type of concept – the conceptual duplex which conceptual space is formed by two or more doublet concepts and verbalized by partially overlapping names of each of them. The main properties of the conceptual duplex are disclosed on the example of the concept HOUSE / HOME. Cognitive modeling of lexical polysemy displays the senses of the polysemantic nouns *house* and *home* and their synonyms. These meanings are organized according to the conceptual network and distributed between the conceptual domains. A conceptual duplex HOUSE / HOME forms a conceptual basis of the concept in accordance with the internal forms of the two concept names «shelter / dwelling» which constitute its integral and differential zones. The integral zone is represented by the senses: «a building where a person lives (with his / her family)», «dwelling», «a building where a family lives», «a family» that are common for the both *house* and *home*. Differential zones HOUSE / HOME are represented by differential senses of these words.

Key words: concept HOUSE / HOME, conceptual domain, lexical meaning, polysemy, sense, synonymy, conceptual network.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна лінгвістика виходить з розуміння мови як засобу об'єктивації знань про світ і трактування концепту як «кванта структурованого

знання», «оперативної змістової одиниці пам'яті» [7]. Залежно від провідного критерію аналізу вироблено безліч класифікацій концептів: за ступенем залученості культури: когнітивні й культурні; за засобами вербалізації: лексичні, фразеологічні, граматичні, текстові; за здатністю концептів бути центром (прототипом) категорій: категоріальні й некатегоріальні; за роллю в організації людської взаємодії: регулятивні та нерегулятивні; за їх приналежністю до певного сегменту картини світу: емоційні, етичні та ін.; за природою асоційованого з концептом феномену: поведінкові, предметні і т. д.; за класифікувальними властивостями: параметричні і непараметричні і т. ін. Зазвичай концепт має одне ім'я, однак новітні дослідження лексичних концептів, що мають декілька імен типу FAITH / TRUST / BELIEF [12], HOUSE / HOME [3; 11] акцентують положення про те, що між мовним знаком і концептом немає однозначної відповідності: концепт може бути об'єктивований різними знаками, а знак може бути засобом апелювання до різних концептів [4; 5; 10]. Можна припустити наявність у картині світу особливого типу **дублетних концептів**, які засновані на ідеографічних дублетах (термін С. А. Жаботинської) – двох і більше поняттях, що частково перетинаються та втілюються у мові іменами цих понять (пор.: О. С. Ахманова визначає дублет як один із двох термінів, які називають один і той же самий об'єкт, поняття [1]). **Мета** нашої статті – запропонувати методіку аналізу дублетності лексичного концепту, закоріненої в полісемії та синонімії його номінацій, зокрема, її завданням є розгляд концепту ДІМ – HOUSE / HOME, вербально представленого полісемантичними іменниками *house* і *home* та їхніми синонімами.

Концепт ДІМ ставав об'єктом аналізу різних когнітивних досліджень. У лінгвокультурній концептології ДІМ, репрезентований фразеологічними засобами англійської мови, розглядається як макроетноконцепт, що складається з концептів HOUSE і HOME, які у свою чергу поділяються на мікроконцепти FAMILY, FATHERLAND, HOUSE, BUILDING, AUDIENCE [11]. Визначено семантичний простір концепту ДІМ у поезії США ХХ століття [9]. Проте наразі поза увагою дослідників залишається питання про те, як саме концепт ДІМ – HOUSE / HOME позначається за допомогою його імен – лексем *house* і *home*, розгалужена полісемія яких пов'язана із синонімією, залежить від змісту дублетного концепту. Саме такий підхід засвідчує **актуальність** дослідження, яке сприяє вирішенню актуальної для лінгвістики проблеми – з'ясуванню когнітивних засад існування декількох значень у одного знака та визначенню властивостей концепту дублетного типу.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. За даними І. В. Давиденко, засоби лексичної репрезентації концепту ДІМ – HOUSE / HOME в англійській мові включають декілька базових лексем-синонімів: іменники *house*, *home*, *building*, *dwelling*, *abode*, *household*, *dynasty*. Кількість їхніх словникових значень істотно відрізняється від 21 і 22 значень для *house* і *home* до 2–4 значень для кожного синоніма, при цьому зміст лексем *house* і *home* охоплює зміст їхніх синонімів, що робить обидва полісеманти іменами концепту ДІМ – HOUSE / HOME (пор.: «ім'я концепту – мовний знак, що передає зміст концепту найбільш повно й адекватно» [2, 35]).

Методика лінгвокогнітивного аналізу дублетного лексичного концепту ДІМ вимагає визначення лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) його номінацій – лексем-полісемантів *house* (*n.*) і *home* (*n.*), часткова синонімія яких спричиняє формування понятійного дублету, який покладено в основу концепту. Передусім, **етимологічний проширок** концепту ДІМ – HOUSE / HOME утворений поняттями «захисток» і «житло», наявними в етимонах лексем *house* і *home* (*house* – від протогерм. **khusan* – «ховатися»; *home* – від протоіндоєвроп. **teki* – «селитися» [20; 22]), що зумовлює їхні внутрішні форми – «захисток» (*house*) і «житло» (*home*). Така етимологія і внутрішні форми лексем *house* (*n.*) та *home* (*n.*) свідчать про їхню полісемантичну й частково синонімічну природу, яка простежується у низці спільних значень лексем: «місце проживання», «сім'я».

Концептуальне моделювання дублетного концепту ДІМ на базі значень (ЛСВ) його лексичних номінацій відбувається у три етапи за комплексною методикою, що її запропонувала С. А. Жаботинська [4; 5; 6].

Перший етап – це визначення ЛСВ лексем *house* (*n.*) і *home* (*n.*) за їхніми словниковими значеннями; побудова концептуальних мереж полісемії цих лексем. Концептуальна модель структурується фреймами. Фрейми не є сутностями, це інструменти мислення, що забезпечують аранжування інформації [4]. Тематично згруповані в них пропозиції у складі логічного суб'єкта (цільовий концепт) і предиката (ознака, що приписується суб'єктові) слугують інструментом для побудови фреймів-мереж конкретних предметних царин. Концептуальні мережі будуються за допомогою базових фреймів – предметного, акціонального, посесивного, ідентифікаційного й компаративного [4].

Концептуальна модель – результат інтеграції базових фреймів – перетворюється в когнітивну модель із застосуванням до неї когнітивної операції *висвітлювання* – виявлення семантичних фокусів, частотності реалізації ЛСВ у мовленні і встановлення виділених увагою сем («висвітлених» за С. А. Жаботинською [4] чи «типових» за М. В. Нікітіним [8]) через аналіз словникових дефініцій слова і сполучуваності слова в мовленні.

Далі відбувається ідентифікація доменів, до яких належать уже виявлені ЛСВ у межах отриманих мереж полісемії лексем. Домен – структура фонових знань [14], когнітивна сутність, ментальний досвід, репрезентаційний простір або концептуальний комплекс [16; 17]. Зрештою відбувається порівняння мереж полісемії і наборів доменів, у межах яких реалізуються значення полісемантів *house (n.)* і *home (n.)* та виявляються їхні спільні і відмінні ЛСВ, що дає змогу порівняти мережі полісемії і набори доменів, у межах яких реалізуються значення полісемантів. За наявності однакових ЛСВ у різних полісемантів вони можуть бути по-різному представлені в мовленні (більш чи менш типово).

В основі дублетності концепту ДІМ лежить подібність та відмінність між лексемами *house (n.)* і *home (n.)*, що зумовлено полісемією та участю в утворенні різних синонімічних рядів цих лексем. Це дає змогу вважати їх взаємодоповнювальними. За узагальненими даними словників [13; 15; 18; 19; 21], в іменника *home* виділяють 22 ЛСВ, які з урахуванням тематичної близькості об'єднано в 13 основних значень, що мають свої варіанти, пов'язані родо-видовими відношеннями [3]. Між цими ЛСВ *home (n.)* є зв'язки, що моделюються пропозиціями базових фреймів, а саме: партитивна й локативна схеми, схожості та подібності, а також схема класифікації. Поєднання цих схем дає змогу побудувати **концептуальну мережу полісемії лексеми *home (n.)***, різні ЛСВ якої профілюються в межах *трьох доменів*:

(1) у домені **МІСЦЕ ПЕРЕБУВАННЯ ЛЮДИНИ** –

субдомени: ЖИТЛО ЛЮДИНИ (ЛСВ «споруда, де живе людина», «споруда, де живе людина зі своєю сім'єю», «батьківський дім», «безпечне місце»; «батьківщина»); ОРГАНІЗАЦІЯ, ЩО ЗДІЙСНЮЄ ПЕВНИЙ ВИД ДІЯЛЬНОСТІ (ЛСВ «дислокація організації», «місце, де піклуються про людей / тварин», «притулок»);

(2) МІСЦЕ РОСЛИНИ / ТВАРИНИ;

(3) МІСЦЕ РОЗТАШУВАННЯ НЕЖИВОГО ОБ'ЄКТА –

субдомени: МІСЦЕ РЕЧІ; МІСЦЕ ПОДІЇ; МІСЦЕ (КОМП'ЮТЕР); МІСЦЕ-ЦІЛЬ (СПОРТ).

У мовленні (в тексті) «висвітленими» є такі значення лексеми *home*, що зумовлюють специфіку поняття ДІМ – НОМЕ: «житло сім'ї», «помешкання», «житло-споруда»: «види споруд», «сім'я».

Лексем *house n* має 21 ЛСВ, які тематично об'єднано в 14 основних значень зі своїми варіантами – родо-видовими поняттями, що також моделюються пропозиціями базисних фреймів. Ці пропозиціональні схеми утворюють **концептуальну мережу полісемії лексеми *house n***, різні ЛСВ якої профілюються у **чотирьох доменах**:

(1) **МІСЦЕ ПЕРЕБУВАННЯ ЛЮДИНИ** –

субдомени: ЖИТЛО ЛЮДИНИ (ЛСВ «споруда, де живе людина (зі своєю сім'єю)», «студентський гуртожиток», «династія, давній рід»), КОМЕРЦІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ (ЛСВ «види комерційних організацій»; «персонал»; «керівництво»), АДМІНІСТРАТИВНИЙ ОРГАН (ЛСВ «будинок законодавчого органу», «кворум законодавчого органу»), РОЗВАЖАЛЬНИЙ ЗАКЛАД (ЛСВ «театр / ресторан / казино», «публіка в театрі»);

(2) МІСЦЕ ПЕРЕБУВАННЯ ТВАРИНИ;

(3) МІСЦЕ НЕЖИВОГО ОБ'ЄКТА –

субдомени: МІСЦЕ РЕЧІ, МІСЦЕ НА НЕБІ, МІСЦЕ (СПОРТ);

(4) МУЗИКА [3].

За даними І. В. Давиденко, найбільш висвітленими значеннями іменника *house* у мовленні є «споруда, де живе людина (зазвичай зі своєю сім'єю)», «будинок / палата законодавчого органу», «сім'я» [3].

Отже, іменники-полісеманти *house* і *home* апелюють до концепту ДІМ (домен МІСЦЕ ПЕРЕБУВАННЯ ЛЮДИНИ) та й до інших концептів в інших доменах, у межах яких профільовано їхні ЛСВ. Їхніми спільними доменами є: МІСЦЕ ПЕРЕБУВАННЯ ЛЮДИНИ, МІСЦЕ НЕЖИВОГО ОБ'ЄКТА та МІСЦЕ ТВАРИНИ / РОСЛИНИ, що є одним зі свідчень їхньої синонімії, часткової

взаємозамінності та доповнюваності. Доменом профілювання концепту ДІМ – HOUSE / HOME є МІСЦЕ ПЕРЕБУВАННЯ ЛЮДИНИ, інші ж домени для цього концепту не релевантні. У домені МІСЦЕ ПЕРЕБУВАННЯ ЛЮДИНИ суміжною областю концептуальних мереж полісемії іменників *house* і *home* є субдомени ЖИТЛО ЛЮДИНИ, у якому профілюються ЛСВ, спільні для обох лексем: «споруда, де живе людина (зі своєю сім'єю)», «помешкання», «житло сім'ї», «сім'я» [3].

Другий етап аналізу – розгляд лише тих ЛСВ лексем *house* (n.) і *home* (n.), які належать до домену МІСЦЕ ПЕРЕБУВАННЯ ЛЮДИНИ. Аналіз робиться на основі словникових статей і семантичної комбінаторики лексем (тільки у тих значеннях, які належать до домену МІСЦЕ ПЕРЕБУВАННЯ ЛЮДИНИ і репрезентують концепт ДІМ – HOUSE / HOME). На підставі аналізу сполучуваності досліджуваних ЛСВ будуються їх фреймові мережі, які допомагають виявити квалітативні, локативні, темпоральні, посесивні та інші характеристики цих ЛСВ.

Третій етап – аналіз синонімів, що іменують концепт ДІМ – HOUSE / HOME на основі положення про те, що концепт співвідноситься з планом вираження усієї лексико-семантичної парадигми [2]. Полісеманти *house* і *home* виявляють близько 500 синонімів, які утворюють синонімічні ряди відповідно до ЛСВ імен концепту ДІМ – HOUSE / HOME. Різна номінативна щільність цих рядів свідчить про різний ступінь деталізації фрагмента реальності, що означає наявність смислових відтінків. Найбільш численні, деталізовані синонімічні ряди належать до ЛСВ «житло-споруда» і «помешкання». Це дає змогу зробити висновок про актуальність для носіїв мови цих ЛСВ, що є базовими смислами концепту ДІМ – HOUSE / HOME.

Загалом дублетність концепту ДІМ – HOUSE / HOME ми вбачаємо у його поліапелюваності за допомогою виділених 13 основних ЛСВ *home* і 14 ЛСВ *house*, що частково перетинаються та формують інтегральну поняттєву зону концепту, яку представлено спільними для лексем *house* та *home* значеннями та двома диференційними зонами, сформованими їхніми диференційними значеннями. У моделі дублетного концепту ДІМ його інтегральна зона утворена спільними для лексем *house* та *home* значеннями «споруда, де людина живе зі своєю сім'єю», «помешкання», «житло сім'ї», «сім'я».

Відмінні значення полісемантів *house* та *home* утворюють диференційні зони концепту ДІМ: **поняттєву зону ДІМ – HOUSE** представлено низкою значень лексеми *house*, пов'язаних зі спорудою, де хтось перебуває: «університетський гуртожиток», «будинок / палата законодавчого органу», «розважальний заклад», «комерційні організації», «розважальний заклад» («gambling / sporting house»), «house of prostitution»; «eating / dinner house», «opera house»), або з тими, хто перебуває у цій споруді: «династія / давній рід», «студенти, що проживають в університетському гуртожитку», «персонал / керівництво організації», «кворум законодавчого органу».

Диференційна **поняттєва зона ДІМ – HOME** представлена низкою значень лексеми *home*, пов'язаних зі спорудою, у якій комусь надається допомога: «організація, що піклується про людей, яким необхідна допомога»; «види добродійних організацій» («orphan's home», «nursing home», «elderly home», «rest home», «mental home», «detention home»); з людьми, що мешкають у цій споруді: «люди – мешканці оселі», та з місцем домівки: «місце, де є домівка», «місце, де батьківський дім / батьківщина».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, можна зробити висновок про наявність у картині світу особливого типу концептів – дублетних одиниць, поняттєвий простір яких утворено двома і більше поняттями – дублетами – і вербалізовано іменами кожного з них, які частково перетинаються. В англійській картині світу таким концептом є ДІМ – HOUSE / HOME – складне ментальне утворення, до якого апелюють два його імені – полісеманти *house* і *home* та їх синоніми. Поняттєвою основою концепту є **ідеографічний дублет** HOUSE / HOME відповідно до внутрішніх форм двох імен концепту «притулок / житло», які утворюють його інтегральну й диференційні зони.

Запропонований підхід аналізу концептуальної дублетності, що заснований на когнітивній методиці дослідження полісемії, є перспективним для подальших досліджень типології концептів на матеріалі різних мов.

Список використаної літератури

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : КомКнига, 2007. – 576 с.
2. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2004. – 236 с.
3. Давыденко И. В. Лексическая репрезентация концепта ДОМ – HOUSE / HOME в английском языке: лингвокогнитивный аспект : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Давыденко И. В. – Харьков, 2012. – 20 с.

4. Жаботинская С. А. Принципы лингвокогнитивного анализа и феномен полисемии / С. А. Жаботинская // Проблемы загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В. В. Левицького : зб. наук. пр. – Чернівці, 2008. – С. 357–368.
5. Жаботинская С. А. Лингвокогнитивный подход к анализу номинативных процессов / С. А. Жаботинская // Вестн. Харьк. нац. ун-та им. В. Н. Каразина. – 2010. – № 928. – С. 6–20.
6. Жаботинская С. А. Концепт / домен: матричная и сетевая модели / С. А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. – Ялта, 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 254–259.
7. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Кубрякова Е. С. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
8. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : учеб. пособие / М. В. Никитин. – М. : Высш. шк., 1988. – 168 с.
9. Радзиевская С. А. Семантическое пространство концепта ДОМ в американской поэзии XX столетия : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / С. А. Радзиевская. – Киев, 2008. – 20 с.
10. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты : монография / Слышкин Г. Г. – Волгоград : Перемена, 2004. – 340 с.
11. Чернобай С. Е. Концепт «дом» в английской фразеологической картине мира / С. Е. Чернобай // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия : Филология. Социальные коммуникации. – 2010. – Т. 23 (62), № 3. – С. 136–140.
12. Янова О. В. Концепт BELIEF / TRUST / FAITH: структура и репрезентация в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Янова О. В. – СПб., 2005. – 21 с.
13. BBC English Dictionary. – London : HarperCollins Publishers, 1993. – 1372 p.
14. Clausner T. C. Domains and image schemas / T. C. Clausner, W. Croft // Cognitive Linguistics. – 1999. – № 10/1. – P. 1–31.
15. COLLINS COBUILD English Language Dictionary. – London : Collins Sons & Co Ltd, 1990. – 1704 p.
16. Langacker R. Grammar and Conceptualization / R. Langacker. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2000. – 427 p.
17. Langacker R.W. Foundations of cognitive grammar. V. 1: Theoretical prerequisites / R. W. Langacker. – Stanford : CA : Stanford University Press, 1987. – XI, 547 p.
18. Longman Dictionary of Contemporary English (LDCE) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.ldceonline.com/search/>.
19. Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow : Pearson Education Ltd., 2000. – 1668 p.
20. Online Etymology Dictionary (OED) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.etymonline.com/>.
21. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / ed. by J. Crowther. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 1428 p.

Статтю подано до редколегії
16.03.2012 р.

УДК 811.111'42

С. Б. Шелудченко – кандидат філологічних наук,
виконувач обов'язків доцента кафедри практики
англійської мови Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Частотність когнітивно-концептуальних груп слів категорії стану в англомовних художніх текстах

*Роботу виконано на кафедрі практики
англійської мови ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті досліджено функціональні характеристики слів категорії стану в тексті. Проаналізовано ієрархічну організацію концептополя СТАН. Висвітлено частотну градацію таксонів різних рівнів абстракції концептополя СТАН безпосередньо в художньому тексті.

Ключові слова: слово категорії стану, концептополе, ієрархічна організація, частотність.